

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ ΜΕ ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ

Βυζαντινά εφνυαλωμένα ἀγγεῖα μέ μονογράμματα συναντῶνται κατά τήν παλαιολόγια ἐποχή (13^ο καί 14^ο αἰ.). Πρόκειται συνήθως γιά ἀνοικτά ἀγγεῖα (κοῦπες) καί σπανιότερα γιά κλειστά¹. Τά μονογράμματα χαράσσονταν ἤ σφραγίζονταν ἐπί τῆς ἐπιχρισμένης ἐπιφάνειας τοῦ ἀγγείου, ἡ ὁποία στή συνέχεια καλυπτόταν μέ διαφανῆ ἐφνύαλωση. Τά ἀγγεῖα σπάνια φέρουν ἄλλο διάκοσμο ἐκτός τοῦ μονογράμματος².

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐρμηνεία τους, τά μονογράμματα χωρίζονται σέ τρεῖς κατηγορίες:

Α) Μονογράμματα αὐτοκρατόρων (πίν. I, σκ. 1). Μέ βεβαιότητα ἔχει ταυτιστεῖ αὐτό τῶν Παλαιολόγων³. Αὐτά τά μονογράμματα δέ θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ὅτι δηλώνουν ἰδιοκτησία, καθώς οὔτε ἡ ποιότητα τῶν ἀγγείων εἶναι ὑψηλή, οὔτε προέρχονται ἀπό χώρους πού θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν ὡς ἄμεσα σχετιζόμενοι μέ τό βασιλικό οἶκο⁴. Πιό κοντά στήν ἀλήθεια εἶναι ἡ σκέψη ὅτι τά ἀγγεῖα μέ τό μονόγραμμα τοῦ αὐτοκράτορα ἀπευθύνονταν στό κοινό μέ τόν ἴδιο τρόπο πού καί σήμερα ἀπευθύνονται σ' αὐτό διάφορα ἀνάλογα χρηστικά σκεύη, μέ φωτογραφίες μοναρχῶν, ὡς ἀναμνηστικά ἀλλά καί ἐδραιοτικά τῆς μοναρχικῆς ἰσχύος στή συνείδηση τῶν πολιτῶν.

Β) Μονογράμματα ἀγίων (πίν. I, σκ. 2). Ὅρισμένα ἀπό τά γνωστά μονογράμματα ἔχουν ἀναγνωριστεῖ ὡς μονογράμματα ἀγίων. Ἰδιαίτερα διαδεδομένο εἶναι αὐτό τοῦ ἀγίου Δημητρίου: ἐκτός ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ἔχει

1. Kouzen 1974, 157, ὅπου ἀναφέρεται μονόγραμμα χαραγμένο στό στόμιο κανάτας.

2. Kouzen 1974, 155 καί 157, Rice 1930, 74.

3. Ο Kouzen (1974, 159) τό διαβάζει Παλαιολόγος.

4. Rice 1930, 74.

ἐντοπισθεῖ σέ ἀγγεῖα πού βρέθηκαν στήν Κωνσταντινούπολη, τή Βάρνα, τή Μεσημβρία, τήν Καβάρνα, τήν Καλιάκρα, τό Ἰσκιερμαν⁵.

Ἄλλο ἕνα ἀναγνωσθέν μονόγραμμα ἀγίου εἶναι αὐτό τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου⁶ (πίν. I, σκ. 3).

Τό μαρκάρισμα τῶν ἀγγείων μέ τό ὄνομα ἢ τό ἀρχικό τῆς θεότητας εἶναι συνήθεια γνωστή ἀπό τήν ἀρχαιότητα, πού ἐντάσσεται στά πλαίσια τοῦ φαινομένου τῆς προσκυνήσεως, τῆς μετάβασης δηλαδή σέ ἱερούς τόπους, γιά νά ἀποδοθεῖ ἐκεῖ τιμή πρὸς τό θεῖον. Οἱ πιστοί ἀνέθεταν στά ἱερά ποικίλα δῶρα, μεταξύ τῶν ὁποίων συνήθη εἶναι τά μαρκαρισμένα ἀγγεῖα⁷. Ἀπό τήν παλαιοχριστιανική ἐποχή οἱ πιστοί ἀγόραζαν ἀπό τά προσκυνήματα διαφόρων εἰδῶν εὐλογίες, ἀντικείμενα δηλαδή ἢ ὑλικά πού ἦταν φορεῖς τῆς ἀγιαστικῆς δύναμης τοῦ ἀγίου τοῦ προσκυνήματος. Τά μετέφεραν στήν πατρίδα τους ὡς ἀναμνηστικά τοῦ ταξιδιοῦ, ἰκανά νά διατηρήσουν τήν εὐεργετική πνευματική του ἐπίδραση ἀκόμα καί μετά τό τέλος του⁸. Στά βυζαντινά χρόνια ἀγγεῖα μέ τέτοιο προορισμό φέρουν τό ὄνομα τοῦ ἀγίου μέ τόν ὁποῖο σχετίζονται.

Γ) Ἄλλα μονογράμματα (πίν. I, σκ. 4). Συχνά ἀπαντώμενο παράδειγμα αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι τό μονόγραμμα πού διαβάζεται *Μιχαήλ*⁹. Πρόκειται γιά περιπτώσεις πού δέν ἔχουν ταυτιστεῖ καί θά μπορούσαν νά ἀνήκουν σέ κάποια ἀπό τίς προηγούμενες κατηγορίες ἢ καί σέ καμία ἀπό αὐτές.

Θέμα τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ εἶναι ἡ παρουσίαση τριῶν ἀγγείων μέ μονόγραμμα ἀπό τίς Σέρρες.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΓΓΕΙΩΝ

(Οἱ κωδικοί ἀριθμοί πού συνοδεύουν τά ἀγγεῖα ἀντιστοιχοῦν στό εὑρετήριο ἀνασκαφῶν τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης, Γραφεῖο Σερρῶν).

5. *Papanikola-Bakirtzis* 1987, 204, ὅπου καί βιβλιογραφία.

6. Οἱ *Demangel-Mamboury* 1939, 148, πιν. 195, 17, διαβάζουν τό μονόγραμμα Προδρόμου.

7. Βλ. π.χ. *Lehman* 1940, 354, γιά τό παράδειγμα τοῦ ἱεροῦ τῶν Μεγάλων Θεῶν τῆς Σαμοθράκης, ὅπου βρέθηκαν πλῆθος τέτοια ἀγγεῖα.

8. *Hahn* 1990, 93, *Vikan* 1982, 12 καί 28.

9. *Kouzev* 1974, 158.

- 1) Πινάκιο (πίν. II, φωτ. 1) (άρ. άνασκαφής ΣΣ 21/94).

Διάμετρος βάσης 8,7 εκ., σωζ. ύψος άγγείου 3,6 εκ.

Πηλός καστανορόδιнос, καθαρός, μέ λίγη μίκκα.

Έκ περιουλλογής από τήν άκρόπολη τών Σερρών.

Σώζεται ό πυθμένας και ή δακτυλιόσχημη, χαμηλή, αποκλίνουσα βάση του άγγείου. Έσωτερικά τό άγγείο φέρει επίχρισμα. Ό πυθμένας όρίζεται από τρεις εγχάρακτους όμόκεντρους κύκλους. Στο κέντρο επίμηκες, επίσης εγχάρακτο, Θ μέ όξεία τήν άνω και κάτω άπόληξη. Η όριζόντια κεραία του είναι αρκετά μακριά (6,9 εκ.) και άπολήγει σε μικρές στιγμές. Κάτω από τό γράμμα λεπτή εγχάρακτη γραμμή όρίζει τή φορά τής ανάγνωσης, ίσως για νά άποφευχθεί σύγχυση μέ τό Φ.

Έφυάλωση λαδοπράσινη, άνοιχτόχρωμη.

- 2) Πινάκιο (πίν. II, φωτ. 2) (άρ. άνασκαφής ΣΣ 1/91).

Διάμετρος βάσης (ύπολ.) 6,7 εκ., σωζ. ύψος 3,7 εκ.

Πηλός ρόδιнос, καστανός, λεπτός μέ λίγη μίκκα και άλλες προσμίξεις.

Άπό τήν παλαιά Μητρόπολη τών Σερρών ("Άγιοι Θεόδωροι).

Σώζεται περίπου ό μισός πυθμένας και ή αντίστοιχη βάση, πού είναι δακτυλιόσχημη, αποκλίνουσα, χαμηλή μέ μικρή θηλή στο κέντρο.

Έσωτερικά τό άγγείο φέρει επίχρισμα, όπου έχουν χαραχθεί δύο όμόκεντροι κύκλοι, πού όριζαν τόν πυθμένα και τώρα σώζονται εν μέρει, όπως και τό εγχάρακτο Θ, πού βρισκόταν στο κέντρο. Τό γράμμα είναι αρκετά πιό στρογγυλό, από ό,τι στο άγγείο άρ. 1.

Η όριζόντια κεραία άπολήγει σε άγκιστρο στη σωζόμενη άκρη, όπως προφανώς θά απέληγε και στην άλλη. Έπειδή τό κάτω μισό του γράμματος λείπει, είναι άγνωστο αν υπήρχε ευθεία πού θά όριζε τή φορά τής ανάγνωσης.

Τό έσωτερικό καλύπτεται από λαδοπράσινη έφυάλωση.

- 3) Πινάκιο (πίν. II, φωτ. 3 και 4) (άρ. άνασκαφής ΣΣ 1/91).

Διάμετρος βάσης 5,8 εκ., σωζ. ύψος 3,4 εκ.

Πηλός ρόδιнос - καστανός, λεπτός, μέ λίγη μίκκα και άλλες προσμίξεις.

Άπό τήν παλαιά Μητρόπολη τών Σερρών ("Άγιοι Θεόδωροι).

Σώζεται ό πυθμένας και ή αρκετά ψηλή, αρκετά αποκλίνουσα δακτυλιόσχημη βάση, εν μέρει άποκεκρουμένη.

Έσωτερικά τό άγγείο καλύπτεται από λευκό επίχρισμα, όπου έχει χαραχθεί Θ, μέ όξεία τήν άνω και κάτω άπόληξη. Η όριζόντια κεραία άπολήγει σφηνοειδώς. Είναι άγνωστο αν τό γράμμα περιβαλλόταν από εγχάρακτους κύκλους, όπως στα άγγεία άρ. 1 και 2 και αν υπήρχε εγχάρακτη ευθεία, πού θά όριζε τή φορά τής ανάγνωσης.

Τό ἐσωτερικό τοῦ ἀγγείου καλύπτεται ἀπό ἀνοιχτόχρωμη λαδοπράσινη ἐφυάλωση.

Ἐξωτερικά ὑπάρχει κηλίδα ἀπό λευκό ἐπίχρισμα στό κέντρο τῆς βάσης. Ὑπάρχουν ἐπίσης δύο τριάδες ἀπό λεπτές, ἐγχάρακτες, παράλληλες μεταξύ τους γραμμές, ἡ μία ἀπό τίς ὁποῖες τέμνεται ἀπό ὁμοια ὀριζόντια γραμμή.

Ἡ προέλευση τῶν ἀγγείων ἀπό ὄχι χρονολογημένα στρώματα καθιστᾷ δύσκολη τήν ἀκριβῆ χρονολόγησή τους. Ἔτσι, τά χρονολογοῦμε γενικά στό 13ο καί 14ο αἰώνα, ὅπου τοποθετοῦνται, ὅπως προαναφέρθηκε, τά ἀγγεῖα μέ μονογράμματα.

Μετά τήν ἐξέταση τῶν ἀγγείων προκύπτει τό ἐρώτημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ μονογράμματος πού φέρουν. Τό γεγονός ὅτι τό ἴδιο μονόγραμμα βρίσκεται σέ τρία ἀγγεῖα καί ὄχι σέ ἕνα μοναδικό παράδειγμα, εἶναι ἐνδεικτικό μᾶς γενικότερης σημασίας του, ἀποκλείοντας τήν πιθανότητα νά πρόκειται γιά ἕνα τυχαῖο ἀρχικό, ὅπως θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ σέ ἄλλη περίπτωση.

Τά δύο τουλάχιστον ἀπό τά τρία ἀγγεῖα προέρχονται ἀπό τόν παλαιό μητροπολιτικό ναό τῶν Σερρών, πού εἶναι ἀφιερωμένος στούς ἁγίους Θεοδώρους.

Πρόκειται γιά μεσοβυζαντινό ναό (11ου - 12ου αἰ.)¹⁰, πού ἦταν σέ χρήση κατά τήν ἐποχή στήν ὁποία χρονολογοῦνται τά ἐξεταζόμενα ἀγγεῖα. Ἀποτελοῦσε δέ, καί μαζί του ἡ πόλη τῶν Σερρών, κέντρο τῆς λατρείας τῶν Ἁγίων¹¹. Τό γεγονός ὅτι τό ἀρχικό τῶν ἁγίων Θεοδώρων συμπίπτει μέ τό μονόγραμμα τῶν ἀγγείων, σέ συνδυασμό μέ τήν προέλευση, τουλάχιστον τῶν δύο ἀπό τά τρία, ἀπό τό ναό τῶν ἁγίων Θεοδώρων, δέν μπορεῖ παρά νά σημαίνει ὅτι στά ἀγγεῖα ἔχει χαραχθεῖ τό μονόγραμμα τῶν ἁγίων¹².

Πρόκειται, ἐπομένως, γιά μιά ἀκόμη περίπτωση μονογράμματος ἁγίου, ὅπως αὐτά πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω. Μένει νά προσδιορισθεῖ ἡ σχέση τῶν ἀγγείων μέ τούς ἁγίους Θεοδώρους καί τό ναό τους στίς Σέρρες. Τά

10. Ὁ Ὁρλάνδος (1949, 271) πίστευε ὅτι ἐπρόκειτο γιά παλαιοχριστιανική βασιλική μέ μετασκευές χρονολογούμενες στόν 11ο ἢ 12ο αἰώνα. Πρόσφατη ὁμως ἀνασκαφική ἐρευνα ἐδείξε ὅτι δέν ὑπάρχουν παλαιότερα στρώματα κάτω ἀπό τά μεσοβυζαντινά. (Γιά τήν πληροφορία καί γενικότερα γιά τήν οὐσιαστική του βοήθεια στήν παρούσα ἐργασία μου εὐχαριστῶ τόν ἐφορο ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης κ. Χ. Μπακιρτζῆ).

11. Dolger 1961, 305.

12. Βλ. καί Μπακιρτζῆς 1992.

άγγεϊα πού φέρουν τό μονόγραμμα του άγίου Δημητρίου χρησιμοποιουνταν ως μέσο άντλησης και έπιτόπιας χρήσης του άγιάσματος - μύρου, πού ανέβλυζε από τον τάφο του¹³. Θά μπορούσε ίσως νά άνιχνευθει ανάλογη χρήση των έδω έξεταζομένων άγγείων;

Κατ' άρχήν, τά άγγεϊα των άγιων Θεοδώρων εϊναι πινάκια και όχι κοΰπες, όπως του άγίου Δημητρίου. Εϊναι δηλαδή πολύ ρηγά και μέ δυσκολία θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθουν για την άντληση ύγρου, έφόσον μάλιστα κάθε είδους άγιασμένο ύγρό περιβάλλεται μέ σεβασμό από τους πιστούς και αποφεύγεται μέ κάθε τρόπο ή πιθανότητα νά χυθει, πράγμα πού θά ήταν ιδιαίτερα δύσκολο νά έπιτευχθει μέ τά συγκεκριμένα άγγεϊα.

Έκτός όμως από όλα αυτά, άγίασμα, σέ σχέση μέ τό ναό των άγιων Θεοδώρων, αναφέρεται μόνον σέ πολύ πρόσφατες πηγές¹⁴. Άν και ή άνασκαφική έρευνα αποκάλυψε στά ΝΑ του ναου κτίσμα, πού στά βυζαντινά χρόνια θά μπορούσε νά εϊχε χρήση άγιάσματος¹⁵, αυτό δέν αναφέρεται στή διεξοδική περιγραφή του ναου από τον Θεόδωρο Πεδιάσιμο, τό 14ο αϊώνα¹⁶. Καμμία αναφορά σέ άγίασμα ή σέ όποιοδήποτε είδους εύλογία, πού θά μπορούσαν οι πιστοί νά πάρουν μαζί τους, δέν γίνεται ούτε στά θαύματα των Άγιων πού έχει καταγράψει ό ίδιος συγγραφέας¹⁷, ό όποιος δέ θά άφηγε νομίζω νά περάσει άπαρατήρητο ένα τόσο σημαντικό για τή φήμη των Άγιων στοιχείο.

Άπό την έξεταση των πηγών γίνεται φανερό ότι ή τιμή πρós τους άγίους Θεοδώρους στίς Σέρρες εϊχε ως κέντρο τίς εϊκόνες τους. Αυτές βρισκονταν μέσα σέ κτιστό οκτάπλευρο κιβώριο στό κεντρικό κλίτος του ναου άπέναντι από τον έπισκοπικό θρόνο. Η έκτενης περιγραφή του κιβωρίου από τό Θεόδωρο Πεδιάσιμο φανερώνει τόσο τή σημασία πού αποδιδόταν σ' αυτό, όσο και την, ανάλογη μέ την σημασία του, πολυτέλεια τής κατασκευής του: «Και τό προπύλαιον του δωματίου ως κάλλιστον, δυσί κίοσιν έρειδόμενον, οκτώ πλευραϊς ίσοπλευροϊς, ίσον άπεχούσαις άλλήλων συνα-

13. Σωτηρίου 1952, 238 και 239, πίν. 95 γ-δ, Μπακιρτζής 1992.

14. Παπαγεωργίου 1894, 249, Όρλάνδος 1939-40, 154.

15. Α.Δ. 31, 1976, Χρονικά, 320.

16. Πεδιάσιμος - Έκφρασις, 171-174.

17. Τά θαύματα πού παραδίδει ό Θεόδωρος Πεδιάσιμος (Πεδιάσιμος-Θαύματα, 17-25) δέν εϊναι μόνον τοπικά. Ό συγγραφέας έχει περισυλλέξει επίσης θαύματα γνωστά και από άλλες πηγές, πού δέν μπορούν νά προσφέρουν στοιχειά στήν παρούσα μελέτη. Ό Σιγάλας (1924, 309) αναφέρεται διεξοδικά στίς πηγές και τά θαύματα αυτά.

παρτιζόμενος· ταῖς κορυφαῖς δέ τῶν κίωνων κόσμος εἰκόνες τῶν σεπτῶν ἱεροκηρύκων πεπήγασιν. Ὁ δέ τό κατασκεύασμα τοῦ νεῶ διαιρῶν χῶρος σιδηραῖς κιγκλίσι τυγχάνει περικλειόμενος»¹⁸. Ἡ περιγραφή θυμίζει ἔντονα τό ἐξάγωνο κιβώριο - κενοτάφιο στό ναό τοῦ ἁγίου Δημητρίου στή Θεσσαλονίκη¹⁹. Γενικά, τά κιβώρια αὐτά θεωροῦνταν ἀπό τούς πιστούς ἢ κατοικία τῶν ἁγίων, τῶν ὁποίων κάλυπταν τόν τάφο, τό λείψανο ἢ τήν εἰκόνα²⁰. Χαρακτηριστική γιά τήν ἄποψη αὐτή εἶναι ἡ ὀνομασία οἰκίσκος, πού δίδεται στό κιβώριο τῶν ἁγίων Θεοδώρων.

Ἡ κεντρική θέση, πού εἶχαν οἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων Θεοδώρων στή λατρεία τους στίς Σέρρες, φαίνεται καί ἀπό τίς ἐξῆς ἀναφορές πού συναντοῦμε στά θαύματά τους: α) Μετά τήν κατάληψη τοῦ Μελενίκου μέ τή θαυματουργική βοήθεια τῶν Ἁγίων, ὁ αὐτοκράτορας Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης ἀφιέρωσε χρυσάργυρα καλύμματα στίς εἰκόνες αὐτές²¹. β) Κατά τήν ἀρπαγή ἀλόγων ἀφιερωμένων στούς Ἁγίους, ἕνας ἀγανακτισμένος γιά τήν προσβολή ἱερέας ἀπευθύνθηκε στίς εἰκόνες τους μέ ἀπορία γιατί οἱ Ἁγιοί δέν ἔκαμαν τίποτε, γιά νά προστατεύσουν ὅσα τούς ἀνῆκαν καί μάλιστα τίς κτύπησε μέ τό μπαστούνι του. Ἀπό τά εἰκονιζόμενα σώματα τῶν Ἁγίων ἔτρεξε αἷμα καί ὁ ἱερέας πῆρε τήν ἀπάντηση: «ὡς ζῶμεν, ὀρῶμεν, ἀλλ' ἀνεχόμεθα»²².

Ἀπό τή μελέτη τῆς λατρείας τῶν ἁγίων Θεοδώρων πού προηγήθηκε, φαίνεται ὅτι δέν εἴμαστε σέ θέση νά συσχετίσουμε τή χρήση τῶν ἐξεταζόμενων ἀγγείων μέ κάποια συγκεκριμένη ἐνέργεια. Μπορεῖ λοιπόν νά ὑποτεθεῖ ὅτι αὐτά εἴτε χρησιμοποιοῦνταν γενικά στό ναό, τό χαραγμένο μονόγραμμα δήλωνε δηλαδή ἰδιοκτησία, εἴτε ἐπωλοῦντο στούς προσκυνητές, στό χῶρο τοῦ ναοῦ, σάν κάποιου εἶδους ἀναμνηστικό - εὐλογία, πού μπορούσαν ἐκεῖνοι νά πάρουν μαζί τους. Κατά συνέπεια, ὁ ἐντοπισμός τέτοιων ἀγγείων καί ἄλλοῦ, ὅπως συνέβη μέ τό παράδειγμα τοῦ ἁγίου Δημητρίου, θά εἶχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθώς θά μπορούσε νά δώσει μιά πιό ὀλοκληρωμένη εἰκόνα γιά τήν ἐμβέλεια τῆς αἴγλης αὐτοῦ τοῦ προσκυνήματος τῶν Σερρών.

18. Πεδιάσιμος - Ἐκφρασις, 172.

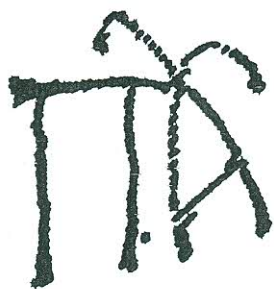
19. Σχετικά μέ τό κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου βλ. Pallas 1979, 57 καί Μπακιρτζῆς 1992.

20. Ἀναφέρεται π.χ. γιά τόν ἅγιο Δημήτριο ἐπεισόδιο κατά τό ὁποῖο ἄνοιξε ὁ ἴδιος ὡς οἰκοδεσπότης τήν πόρτα τοῦ κιβωρίου του (Θαύματα ἁγίου Δημητρίου, Α, 15:2). Γιά τό ἴδιο θέμα βλ. Pallas 1979, 44 κέξ.

21. Πεδιάσιμος-Θαύματα, 22.

22. Πεδιάσιμος-Θαύματα, 20-21.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Σκ. 1

Σκ. 2

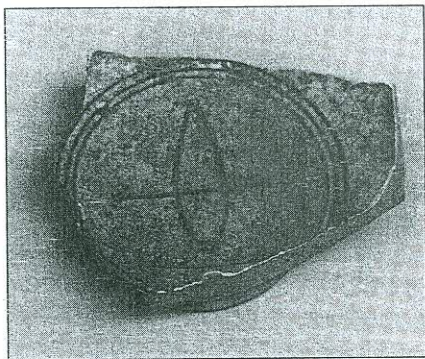
Σκ. 3

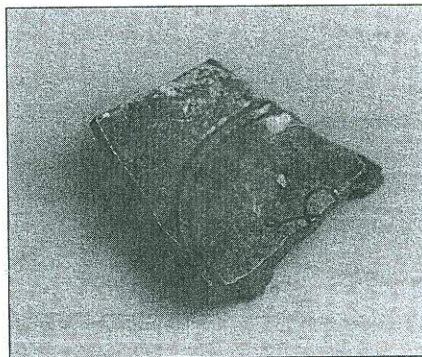
Σκ. 4

- Σκίτσο 1: Μονόγραμμα τῶν Παλαιολόγων (Demagel - Mamboury 1939, 145, εἰκ. 195).
 Σκίτσο 2: Μονόγραμμα τοῦ ἁγίου Δημητρίου (Paranikola - Bakirtzis 1987, 203, εἰκ. 2).
 Σκίτσο 3: Μονόγραμμα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (Demangel-Mamboury 1939, 145, εἰκ. 195, σχ. 17).
 Σκίτσο 4: Μονόγραμμα Μιχαήλ (Demagel-Mamboury 1939, 145, εἰκ. 195, σχ. 8).

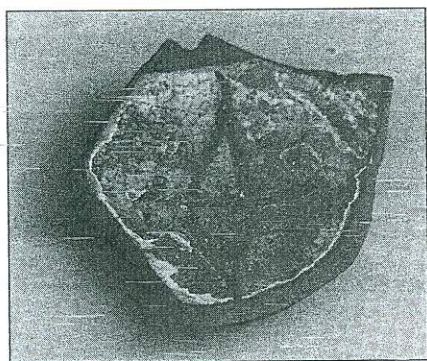
ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

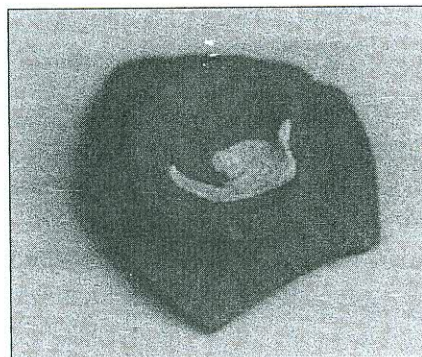
Εικόνα 1

Εικόνα 2

Εικόνα 3

Εικόνα 4

- 1) Ἀγγεῖο ἀρ. 1 (ΣΣ 21/94). 2) Ἀγγεῖο ἀρ. 2 (ΣΣ 1/91).
 3) Ἀγγεῖο ἀρ. 3 (ΣΣ 1/91), ἐσωτερική ὄψη. 4) Ἀγγεῖο ἀρ. 3, ἐξωτερική ὄψη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- A.Δ.: Ἀρχαιολογικόν Δελτίον.
Bakirtzis 1992: Ch. Bakirtzis, A Note on the History and Culture of Serres during the late Byzantine Period, εἰς IBS III.
- Μπακιρτζῆς 1992:* X. Μπακιρτζῆς, Ἡ μυροβλήσια τοῦ ἁγίου Δημητρίου, Εἰσήγησις στό Β' Διεθνές Συνέδριο γιά τή Μακεδονία: Ἡ Μακεδονία στά χρόνια τῶν Παλαιολόγων, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Δεκέμβριος 1992 (πρακτικά ὑπό ἔκδοσιν ἀπό τό Α.Π.Θ.).
- Demangel-Mamboury 1939:* R. Demangel et E. Mamboury, Le Quartier des Manganes et la premier region de Constantinople, Paris 1939.
- Dolger 1961:* Franz Dolger, Zwei byzantinische Reiterheroen erobern die Festung Melnik, Παρασπορά, Ettal 1961, 299-305 (ἀπό Serta Kazaroviana: Ephemerides Instituti Archaeologici Bulgarici 16 1950, 275-279).
- Hahn 1990:* Cynthia Hahn, Loca Sancta Souvenirs: Sealing the Pilgrims Experience, IBS I, 85-96.
- IBS I:* Illinois Byzantine Studies I, Robert Ousterhout (ed.), The Blessings of Pilgrimage, University of Illinois Press 1990.
- IBS III:* Illinois Byzantine Studies III, Demetra Papanikola-Bakirtzis, Eunice Dauterman-Maguire, Henry Maguire, Ceramic Art from Byzantine Serres, University of Illinois Press 1992.
- Kouzev 1974:* Al. Kouzev, Strednovekovna sgrafito keramika monogrami ot Varna, Bulletin du Musee National de Varna X (XXV), 1974, 155-170.
- Lehmann 1940:* Karl Lehmann-Hartleben, Preliminary Report of the Second Campaign of Excavation in Samothrace, American Journal of Archaeology XLIV (1940), 328.
- Ὁρλάνδος 1939-40:* Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου, Ἡ Μητρόπολις τῶν Σερρών, Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος Ε' (1939-40), 153-166.
- Ὁρλάνδος 1949:* Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος, Ἡ Μητρόπολις τῶν Σερρών, κατά τήν Ἐκφρασιν τοῦ Πεδιασίμου, Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 19 (1949), 259-271.
- Pallas 1979:* Dimitrios I. Pallas, Le ciborium hecagonal de Saint-Demebrios de Thessalonique, Zograf 10 (1979), 44-58.
- Παπαγεωργίου 1894:* Π. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι καί τά προάστεια τά περὶ τὰς Σέρρας καί ἡ Μονή Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (συμβολή ἱστορικῆ καί ἀρχαιολογική), Byzantinische Zeitschrift II (1894), 225-329.
- Papanikola-Bakirtzis 1987:* Demetra Papanikola-Bakirtzis, The Paleologan glazed pottery of

Thessaloniki, L' art de Thessalonique et des pays blakaniques et les courants spirituels au XIVe siecle, Recueil des rapports du IV Colloque serbo-grec, Βελιγράδι 1987.

Πεδιάσιμος -

Ἐκφρασις:

Θεόδωρος Πεδιάσιμος, Ἐκφρασις περί τοῦ ἱεροῦ τῶν Φερρῶν, Νέος Ἑλληνομνήμων 15 (1921), 171-174.

Πεδιάσιμος -

Θαύματα:

Θεόδωρος Πεδιάσιμος, Ἐκθεσις τινῶν θαυμάτων τῶν ἁγίων Θεοδώρων, M. Treu, Theodori Pediasimi amicorum que extant, Programm d. Victoria gymnasiums, Potsdam 1899, 17-25.

Rice 1930:

David Talbot-Rice, Byzantine Glazed Pottery, Oxford 1930.

Σιγάλας 1924:

A. Σιγάλας, Ἡ διασκευὴ τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου παραδεδομένων θαυμάτων τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1 (1924), 295-339.

Σωτηρίου 1952:

Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1952.

Θαύματα ἁγίου

Δημητρίου:

Παναγ. Κ. Χρήστου, Ἡ γραμματεία τῶν Δημητρεῶν Α, διήγησις περί τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1993.

Vikan 1982:

Gary Vikan, Byzantine Pilgrimage Art, Washington 1982.

Σημείωση «Σερρ. Χρον.»: Ἡ παραπάνω ἐργασία δόθηκε σέ μονοτονικό, λόγοι ὅμως ὁμοιομορφίας ἐπέβαλαν τὴν παρουσίασή της σέ πολυτονικό, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλες ἐργασίες τοῦ τόμου.